

יאיר אורון
צילום: אלון רון

רצח עם

**המאות אינו רוצה ב:
עדות על רצח עם
יולנד מוקגסאנה**
תירגם מצרפתית: יונתן בק,
הוצאת אלקנה, 2005

**ג'נוסייד: "וביערת
הרע מקרבך": שואה
ורצח עם כמעשי
ידינו, האדם
ישראל טשרני**
הוצאת האוניברסיטה
הפתוחה, 2011

**סיפורו של השגריר
מורגנטאו: דין
וחשבון אישי על רצח
העם הארמני
הנרי מורגנטאו**
תרגמה מאנגלית: אורית
פרידלנד, הוצאת פרדס,
2018

אורח אחימאיר
הוצאת עם עובד, 2017

**ארבעים הימים של
מוסא דאג
פרנץ ורפל**
תירגם מגרמנית: צבי ארד,
הוצאת עם עובד, 1979

שני דברים עיקריים מכינים את הקרקע לג'נוסייד, אומר פרופ' אמריטוס יאיר אורון. הראשון הוא ביטול האנושיות של הקורבנות – והשני הוא אדישות

נועה אסטרייכר

איך הגעת להיות חוקר מעשי רצח עם?

התחלתי כחוקר שואה, וככל שהעמקתי התחלתי להרגיש שאנחנו בישראלים מתעלמים ממעשי רצח עם אחרים שהתרחשו ומתרחשים בעולם. כך הגעתי לרצח העם של הארמנים על ידי הטורקים, שישאל מסרבת להכיר בו, ורציתי להבין למה. בעיני, לעם היהודי שעבר שואה יש מחויבות מיוחדת כלפי הארמנים וכלפי עמים אחרים שעברו רצח עם. לצערי, אנחנו משתמשים בהכרה הזאת בעיקר כאיום מול טורקיה – למשל, אחרי פרשת המרמה, כשכל מיני פוליטיקאים אמרו שצריך להכיר ברצח העם הארמני בתור נקמה בטורקים. כיום, ההערכה היא שהמשך ההכחשה הישראלית נובע בעיקר מהיחסים עם אזרבייג'אן. בשביל העיסוק ברצח עם נובע ממניעים מוסריים; קדושת ערך חיי אדם כאשר הוא אדם.

איך אזרבייג'אן קשורה לסיפור?

ישראל היא יצואנית הנשק מספר אחת לאזרבייג'אן, שמשתמשת בו למטרות אזרחיות וצבאיות בנגורנו קרבאך (מובלעת ארמנית נוצרית שהכריזה חד צדדית על עצמאות ב-1991, נ"א). העובדה שישראל מוכרת נשק בידיעה שהוא נועד לפגוע בארמנים היא בלתי נסבלת. אנחנו עושים זאת בגלוי: ראש הממשלה, בנימין נתניהו, אפילו ביקר שם לפני שנה. בשנות ה-90 מכרה ישראל נשק לרואנדה ולסרביה, בזמן שבשתיהן התרחשו מעשי רצח עם. כיום היא מוכרת נשק למיאנמר, שטובחת בבני הרחהנגה, ולדרום סודאן.

אומרים שכרצח העם הארמני היתה גם נבואה על הצפוי ליהודים מידי הגרמנים.

הסופר היהודי פרנץ ורפל פירסם ב-1933 את הרומן "ארבעים הימים של מוסא דאג", המבוסס על המאבק הנורא של הארמנים שהתבצרו ב-1915 על הר בדרום טורקיה אחרי שהשלטון העותמאני הורה להגלות אותם בכוח לסוריה. הספר הופיע בתרגום ראשון לעברית עוד ב-1934, וקשה להאמין שהוא נכתב לפני השואה ולא אחריה, משום שהוא כתוב כאילו מוראות השואה היו לנגד עיני ורפל. "זה ארבעים הימים של מוסא דאג" היה הספר הנקרא ביותר בגטאות בפולין, לצד "מלחמה ושלוה", ושימש מושא התייחסות דוגמה לאנשי

המחזרת בגטאות.

ב"אררטס" של אורה אחימאיה, אחד הרומנים היחידים שנכתבו בעברית על רצח העם הארמני, מתוארים גורל הקהילות הארמניות בחאלב ובירושלים והיחסים המיוחדים בין הארמנים ליהודים. נבחנו בו גם הדמיון ושוני הגורל בין שני העמים, עוד לפני השואות שקרו להם. אחימאיה התמקדה בהיבט מסוים של שואת הארמנים: אונס המוני של נשים ככלי להטלת אימה, לכיבוש ולהשפלה של אוכלוסיות מובסות. לדעתך, להכרה רשמית ברצח עם יש השפעה ממשית? אני חושב שכאשר אנשים מכחישים רצח עם, הם בעצם מכינים את הקרקע לרצח עם הבא. ברצח עם יש מחוללים, קורבנות ו"הצד השלישי", כלומר – אלה שתומכים ברוצחים, אלה שתומכים בקורבנות והאדישים. לאדישים, שהם רוב האנושות, יש לדעתי אחריות, אשמה מוסרית ואולי גם אחריות במשפט הבינלאומי כי הם אלה שמאפשרים לדבר הזה לקרות. ברואנדה, במשך 100 ימים בין אפריל ליולי 1994, נרצחו כמיליון בני אדם. זה היה ניצחון האדישות, משום שרצח העם ברואנדה היה ידוע מראש והיה אפשר למנוע אותו בקלות. ספרה של יולנד מוקגסאנה הוא העדות המקורית הראשונה שתורגמה לעברית על רצח העם ברואנדה. מוקגסאנה כתבה שלושה ספרים, שניים על קורותיה ב-100 ימי הטבח, והשלישי, "פשעי השתיקה", הוא אוסף של ראיונות ותצלומים של ניצולים, רוצחים ומצילים. כשמתבוננים בהם, קשה לדעת מיהו מי. ברצח העם ב-1994 נרצחו בעלה של מוקגסאנה ושלושת ילדיה – והיא הקדישה את חייה לעדות ולתמיכה בניצולים. ער"ד איתי מק ואני נאבקנו זמן רב כדי לחשוף מידע על הנשק שישראל מכרה לרואנדה בתקופת רצח העם – ונדחינו פעמיים על ידי בית המשפט העליון, אף על פי שעברו מאז 25 שנה. גם לרצח העם הארמני היו עדים בזמן אמת, חלקם בעלי השפעה, שלא הצליחו למנוע אותו.

נכון. הנרי מורגנטאו היה שגריר ארה"ב באימפריה העותמאנית בזמן מלחמת העולם הראשונה ורצח העם הארמני, והיומן שלו הוא מסמך היסטורי ואנושי יוצא דופן. הוא נכתב ב-1918, סמוך להתחוללות רצח העם. מורגנטאו עשה ככל יכולתו למנוע אותו, אחר כך ניסה להציל רבים ככל האפשר,

ובסוף המלחמה ואחריה הקים קרן סיוע לפליטים הארמנים במזרח התיכון. בעת רצח העם הוא נפגש עם שליטי האימפריה העותמאנית והשגריר הגרמני, אך לא השיג תוצאות.

מה משותף למעשי רצח עם שחקרת?

לכולם קודמת תקופת הכנה. ההכנה היא אסטרטגית, ויותר מכך – נפשית. במקרה של רואנדה, כדי שההוטו יוכלו לטבח בטוטסי צריך היה להפוך את הטוטסי לתת-אדם, לחשוב עליהם כמו על מקקים, כי כך יהיה פחות קשה להרוג אותם. ברוב המקרים יש גם מאפיין חומרי, ורצח עם הוא דרך להשתלט על שטח ועל אוצרות טבע. זה, למשל, דבר שלא היה בשואה, שבה ההשמדה היתה לגמרי אידיאולוגית.

האם נכון להתייחס לשואה כאל מקרה נפרד?

יש שתי טענות מנוגדות: הראשונה היא שהשואה היא קטגוריה בפני עצמה, והשנייה היא שהשואה היא מקרה רצח עם אחד מני רבים. אני מסתייג משתיקה. לדעתי, באקדמיה טועים כשמלמדים שואה ורצח עם בנפרד. צריך ללמד את שני הנרשאים זה לצד זה, תוך הדגשת המאפיינים הייחודיים של השואה. בעצם, זה צריך להתחיל כבר בתיכונים, אבל אני רואה מיהם שרי החינוך שלנו ומבין שהסיכוי לכך מועט מאוד.

איך מי שהשתתפו ברציחות מתמודדים עם מעשיהם?

רבים טוענים שהם חפים מפשע משום שהם רק מילאו אחר הוראות השלטון או מתוך אמונה שזו מצוות האל. מנגנון ההכחשה כל כך חזק, שהוא מתחיל כבר תוך כדי הרצח. כלומר, מה שקרה עכשיו – בעצם לא קרה. בספר "ג'נוסייד: וביערת הרע מקרבך" (גילוי נאות: יצא בסדרה בעריכת אורון; נ"א) טוען הפסיכולוג הקליני וחוקר רצח העם ישראל טשרני כי לכל בני האדם יש פוטנציאל רצחני, היכול להתפרץ בזמנים מסוימים ובנסיבות מסוימות. בספר נעשה ניסיון להשיב על השאלות כיצד מצליחים שליטים מרצחים לגייס "אנשים רגילים" לפלוגות רצח וכיצד יכולים בני אדם להפוך לרוצחי המונים. טשרני מנסה להשיב באמצעות חקר הפסיכולוגיה של רצח עם, תוך ניתוח שיטתי של דרכי החשיבה והרגשות האנושיים במצבים שבהם יש בידי בני אדם כוח להתעלל באחרים. עיקר עיסוקו של הספר הוא במרצחים, לא בקורבנות, ובכך הוא שונה מרוב הספרים על השואה ועל מקרי רצח עם.